

и его семья были одной из самых важных звен национально-культурного и политического пробуждения галицких украинцев второй половины XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: греко-католическое духовенство, священник, Покутье, Снятинщина, «Русский Народный дом», Галицкий краевой сейм, австрийский парламент, Русский (Украинский) клуб, Иван Озаркевич.

Andriy KOROL'KO
(Ivano-Frankivsk)

**THE CULTURAL-EDUCATIONAL
AND SOCIAL-POLITICAL ACTIVITY
OF THE PRIEST IVAN OZARKEVYCH
(1826-1903) IN THE CONTEXT OF THE
UKRAINIAN NATIONAL REVIVAL**

The cultural-educational and social-political activity of the Greek Catholic priest Ivan Ozarkevych (1826-1903) is highlighted in the article. In particular, the forms of his church-religious and educational work in Pokuttya (Snyatyn district) are traced; the social and political activity of the priest Ivan Ozarkevych as a deputy and the head of the Ruthenian club in Viennese parliament is characterized; the last years of the Greek Catholic priest's life and activity in Bolekhiv town of Dolyna district are traced. The author states that the priest Ivan Ozarkevych and his family were one of the most important link of the national-cultural and political awakening of the Galician Ukrainians of the second half of the 19th –the beginning of the 20th century.

Key words: Greek Catholic clergy, priest, Pokuttya, Snyatyn district, «Ruskyi Narodnyi Dim» («Ruthenian People's House»), Galician Regional Diet, Austrian parliament, Ruthenian club, Ivan Ozarkevych..

УДК 929 М. Миклухо-Маклай
Борис БІЛЕЦЬКИЙ, Ольга ХИТРОВА
(Чернівці)

**РОДИНА МАКЛАЇВ І УКРАЇНА
(До 125-річчя від дня смерті
М.М.Миклухо-Маклая)**

У статті аналізується походження родини Миклух, її соціальне становище і місце в суспільному житті країни, її вклад в розвиток науки і діяльність на користь людства.

Ключові слова: Україна, козацьке походження, родовід, рідна земля, батьківський заповіт, служіння народу, нащадки.

Людам, що мислять, властиво задумуватись не тільки про своє майбутнє, а й загалом про долю Батьківщини, особливо у період інформаційно-ідеологічного тиску з боку сусідніх держав на Україну, невизначеності стосовно подальшого цивіліза-

ційного поступу, різновекторності суспільної свідомості, коли важливо відстоювати національні інтереси в різних сферах життя. За цих обставин слід з особливою повагою ставитись до української спадщини, яка є мостом до європеїзації, її поглибленого вивчення, усвідомлення важливості і значимості внеску українців у людський досвід і долі людства.

Справді щедра на таланти українська земля подарувала людству цілу плеяду геніальних вчених і винахідників, співаків і композиторів, поетів і письменників. Українська спадщина торкнулась багатьох куточків світу і є надбанням усього людства. Проте через ряд історичних обставин, часом драматичних і трагічних, синам і дочкам цієї благословенної землі доводилося збагачувати скарбницю знань нашої цивілізації, перебуваючи далеко за межами рідного краю, і тому на отчій землі їх талант не завжди був оцінений і визнаний.

Сусідні народи воліли мати в своєму національному пантеоні знаменитих українців, заперечуючи при цьому їх український родовід і привласнюючи собі їх імена – імена великих діячів, митців та вчених, які змінили світ¹. А тому так важливо забезпечити повернення до духовного надбання нашого народу сотень імен українських національних геніїв, своїх героїв і пророків, високодостойних інтелектуалів з України, які в більшості своїй і сьогодні залишаються невідомими. Тим більше, що нині в розвинутих країнах Заходу на рівні масової свідомості відбуваються процеси відновлення власної історичної спадщини. Більшість населення США, Франції, Італії, Іспанії бачать сьогодні достоїнство своїх країн саме в їхньому минулому, культурі, історії, ставлять ці цінності вище, ніж досягнутий ними рівень економічного розвитку, налагодженість державних і громадських інститутів чи ступінь оволодіння досягненнями науково-технічного прогресу, що дозволяє визначити, яку роль ці нації відіграли у становленні та розвитку світової цивілізації².

Звідси випливає, що насамперед слід віддати належне своїм духовним провідникам і світочам – українським ученим, новаторам у різних сферах творчості та виробництва, Інтелектуалам з великої літери, серед яких почесне місце належить славнозвісному родоводу Миклух, починаючи з Охріма Миклухи, що був курінним отаманом Війська Запорозького, і завершуючи Миколою Миколайовичем Миклухою-Маклаєм, що став ученим-енциклопедистом з світовим іменем, його братами і сестрою та їх численними нащадками, доля яких тісно пов'язана з Україною.

Центральною фігурою даного дослідження є особистість М.М.Миклухо-Маклая, чому присвячено чимало публікацій³, в ньому значну увагу приділено розкриттю долі кількох поколінь Миклух, їх місце і роль в суспільному житті України, їх діяльність на користь людства, що не знайшло до-

статнього наукового висвітлення. Саме цим проблемам і присвячується стаття, яка покликана в певній мірі ліквідувати цю прогалину.

Проникаючи ретроспективно в глибини історії, слід зазначити, що родовід Миклух бере свої витoki від тих козаків-запорожців, які становлять гордість і славу української нації. Щодо родинних коренів та походження прізвища «Миклухо» існує версія, яка вже стала надбанням історії. Певну ясність у його походження вніс М.В.Гоголь, який разом з Григорієм Миклухою, старшим сином Іллі Захаровича (діда М.М.Миклухо-Маклая по батькові), у 1824–1828 рр. навчався в Ніжинській гімназії вищих наук імені Г.Галагана (з 1832 р. – Ніжинський ліцей, нині – Ніжинський національний педагогічний університет імені М.В.Гоголя). Там під час навчання вони познайомилися і потоваришували. М.В.Гоголь дуже цікавився родинними переказами Миклух.

Як було встановлено Гоголем, у Іллі Захаровича від двох шлюбів було три дочки і восьмеро синів. Їхній далекий предок Охрім Макуха був курінним отаманом Війська Запорозького, який разом з синами Омельком, Назаром і Хомою воювали проти польської шляхти. Цей факт знайшов своє відображення в повісті Гоголя «Тарас Бульба».

Непересічною особистістю був і правнук Охріма козак Степан Макуха, прапрадід Миклухо-Маклая, на прізвисько Маклай, що означало «клаповухий», «недотепа»⁴. Під час російсько-турецької війни (1768–1774), 1769 р., він взяв у полон знатного турецького бей Сафара, за що був удостоєний чину сотника. А уже 1772 р. він, командуючи кінною сотнею, відзначився і при взятті фортеці Очаків, проявивши безприкладний героїзм і воєнну кмітливість, за що за клопотанням командувача російської армії генерал-фельдмаршала Рум'янцева йому було присвоєно чин хорунжого та дарували дворянське звання. Він одержав садибу в Стародубському повіті Чернігівської губернії. З цієї нагоди Степана для вручення йому нагороди викликали до Петербурга, де його разом з іншими козаками приймала сама імператриця Катерина II. Вона особисто піднесла йому дворянську грамоту й повісила на шию стрічку з бойовим орденем Володимира I ступеня⁵ – найвищу офіцерську нагороду того часу⁶. Але, уже збираючись до Петербурга, він вирішив внести зміни до свого прізвища. Підписуючи казенні папери, за звичаєм запорожців, поруч з прізвищем він мав ставити й своє прізвисько: хорунжий Війська Запорозького, царською милістю дворянин, козак Степан Макуха на прізвисько Махлай. Назвати себе «недотепою» в казенних паперах Степану було, звичайно, не дуже приємно. Та й прізвище по-дворянськи не звучало. Тому Степан і переробив надто простацьке «Макуха» на «Миклуха», а «Махлая» на незрозуміле «Маклай» і задля більшої оригінальності став писати їх через дефіс⁷.

Запорожці Охрім Макуха і його доблесний правнук Степан Миклуха в родині Миклух були легендарними героями, їхньою гордістю. Проте ніяких портретів доблесних воїнів не лишилося, і обидва вони для Миклух уособлювалися в гоголівському Тарасові Бульбі, мальований портрет якого Микола Ілліч, батько М.М. Миклухо-Маклая, постійно тримав у себе на столі. Тому й Маклай не випадково називав себе нащадком Тараса Бульби⁸.

Сам Микола Ілліч був дворянином Стародубського повіту Чернігівської губернії без наділу – тобто родового маєтку. Катерина II, яка дала Степанові дворянство й нагородила його високим орденом, село під Черніговом, з якого вийшли Миклухи і де був колись хутір Остапа Макухи, Степанового діда, з угіддями й людьми подарувала під час закріпачення українського селянства (1783) своєму відставному фаворитові графу Орлову. Отож вільні козаки Миклухи перетворилися на кріпаків. Лише одну їх гілку по лінії Степана від злої долі врятувала дворянська грамота, видана за бойові заслуги імператрицею. Але вона (грамота) не завадила графові Орлову відняти у Степана «на законних підставах» дідовський хутір. А тому в наступному всі Миклухи добували собі засоби до життя або службою в армії, або ж працею на посадах дрібних чиновників⁹.

Батько Миколи Ілліча Ілля Захарович, дід Миколи, був офіцером Низовського полку і закінчив кампанію 1812 р. в чині прем'єр-майора. Тяжко поранений у битві на Березині, він 1813 р. подав у відставку й жив на пенсію за інвалідністю. Помер, коли його сьомому синові Миколці минав четвертий рік, 1822 р., в Стародубі.

Рано втративши батька, Микола Ілліч, як і всі його брати, навчався в Ніжинському ліцеї, заробляючи гроші на прожиток приватними уроками. Ліцей закінчив з відзнакою і мріяв здобути вищу технічну освіту. Для цього треба було їхати до Петербурга, але грошей на дорогу не мав.

Микола Ілліч виявився серед тих українців, які в умовах перетворення України на глуху провінцію Російської імперії і відсутності в Україні умов для культурної і наукової діяльності змушені були залишити рідну землю і переїжджати до Москви й Петербурга. Цим самим вони формально ставали «російськими» письменниками і вченими, співаками і композиторами, поетами і винахідниками, мореплавцями і мандрівниками¹⁰. За цих обставин сини і дочки цієї благословенної землі примножували своїм генієм не славу рідного краю, а возвеличували імперію, яка поглинула Україну¹¹. За даними М. Гоголя, які він наводив у листі до матері, в ті часи у Петербурзі лише його однокоритників (колишніх ніжинських ліцеїстів) з Ніжина було до 25 чоловік¹².

До числа ніжинців, які потрапили до Петербурга, належав і Микола Ілліч Миклухо-Маклай – батько майбутнього мандрівника і вченого. Ми-

кола Ілліч, який був правнуком легендарного за- порожця, пішки дістався з Чернігівщини (родина проживала у Стародубі, полковому козацькому містечку) до столиці Російської імперії – Петербурга. Тут він познайомився з випускником цього ж ліцею правнуком останнього українського гетьмана Кирила Розумовського – графом Олексієм Костянтиновичем Толстим, майбутнім російським поетом, який походив з тих же країв, що і Микола Ілліч. За його сприяння останній вступив до Інституту корпусу інженерів шляхів сполучення, який успішно закінчив 1840 р. Протягом наступних десяти років він працював як інженер на будівництві Петербурзько-Московської залізниці – керував прокладанням дороги на північній ділянці траси. В цей час його родина проживала в селі Рождественському поблизу міста Боровичі Новгородської губернії¹³.

У 1815 р. Микола Ілліч, одержавши чин інженер-капітана, став начальником пасажирської станції і вокзалу, якому було присвоєно ім'я царя Миколи, залізниці Санкт-Петербург – Москва. До столиці Російської імперії він прибув з дружиною Катериною Семенівною і двома синами Сергієм та Миколою. Потім сім'я збільшилась – з'явилися Володимир, Ольга і Михайло. Тоді ж уперше його сім'я отримала постійне житло – воно містилося на другому поверсі приміщення залізничного вокзалу¹⁴.

Перебуваючи далеко від України, Микола Ілліч не забував про рідну землю, батьківський дім, Україну. Не випадково він читав з пам'яті дітям і гостям Шевченкових «Гайдамаків», «Гамалію», «Кавказ», «Катерину», а також «Мцирі» Лермонтова. Якраз у цей час віце-президент Петербурзької академії мистецтв граф Ф.П. Толстой і його дружина розгорнули кампанію за амністією або хоча б полегшення долі Кобзаря, який уже багато років поневірявся в солдатах. Не міг лишитись осторонь цієї справи як патріот України і прихильник поета й Микола Ілліч. Він вирішив матеріально підтримати Тараса Шевченка і переказав йому по пошті 150 крб. Грошовий переказ затримали. І Микола Ілліч за розпорядженням царської адміністрації одразу ж був звільнений з посади начальника станції і вокзалу. Розпочалося слідство. Від в'язниці його «заступила» раптова смерть. Помер він 1857 р., не доживши 40 років. Сталося це в середині грудня, в неділю. Тоді старшому сину Миколи Ілліча, Сергію, минав 13-й рік, Миколі було 11, Олі – 9,5, Володі ?8 і півтора року Михайлику¹⁵.

По смерті чоловіка тяжка життєва ноша лягла на дружину Миколи Ілліча Катерину Семенівну. Адже вона мусіла утримувати й вивчити дітей, з чим вона достойно справилась. Народилася Катерина Семенівна в родині лікаря, підполковника у відставці Беккера (німця), одруженого з польською дворянкою Лідією Шатковською. Вона закінчила музичну школу по класу фортепіано, у вільний час захоплювалася живописом, що було до душі і Ми-

колі Іллічу, а з часом стало захопленням і для дітей. Відповідно до обставин вона з часом змінила музику і живопис на картографію – розмальовувала географічні карти і атласи, заробляючи таким чином на життя і навчання дітей.

Проблем їй додавало і те, що, пам'ятаючи про причетність Миколи Ілліча до кампанії за звільнення Кобзаря, курляндський цивільний губернатор П.О.Валуєв постійно таємно переслідував родину Миклух, які незабаром все це відчули на власному досвіді.

Втративши батька, всі діти Миколи Ілліча завдяки старанням матері навчалися в школі святої Анни, потім у другій казенній гімназії у Петербурзі. Уже будучи гімназистами, брати Сергій і Микола брали активну участь у студентських мітингах і демонстраціях, за що піддавалися переслідуванням з боку таємних царських служб. Так, коли у жовтні 1861 р. П.О.Валуєв, уже міністр внутрішніх справ, дізнався, що серед 280 студентів, заарештованих під час студентських заворушень у Петербурзькому університеті й кинутих до Петербурзької фортеці, значаться двоє неповнолітніх гімназистів – сімнадцятирічний Сергій і п'ятнадцятирічний Микола Миклухи, рідні брати, то особисто виніс їм вирок: «Зважаючи на неповноліття оних Миклух, внаслідок чого вони не підлягають судовому розгляду, але враховуючи постійну потребу для прикладу належного повчання й острашки, лишити названих баламутів у фортеці на 6 місяців».

Проте завдяки втручанням О.К.Толстого за особистим розпорядженням імператора Олександра II Сергія і Миколу на початку листопада 1861 р. було звільнено з-під арешту з Петропавлівської фортеці. Про них царю Валуєв повідомляв: «Ці малолітні баламути від кореня такого ж баламута, вони доводяться синами відомого вашій величності інженер-капітанові Миклусі»¹⁶.

Зловісний міністр очима своїх агентів продовжував стежити за старшими Миклухами – Сергієм і Миколою. Через деякий час Сергій, який ще з десяти років цілком віддався вивченню юридичних наук, випадає з поля зору таємних служб. Вступивши на юридичний факультет Петербурзького університету, він поводився, на відміну від Миколи, цілком благопристойно. Він працював мировим суддею Радомшильського повіту на Житомирщині, був активним членом Київського юридичного товариства. Підтримував дружні стосунки з багатьма відомими громадськими діячами та київськими юристами. Як чесний і непідкупний суддя Сергій Миколайович зажив доброї слави серед місцевого населення¹⁷.

У своїй практичній діяльності він керувався настановами батька, який заповідав йому: «Тобі доведеться нелегко, синку. Закон і совість не завжди в згоді. А суддя, хоч він і жива людина з душею і совістю, повинен неодмінно скорятися закону. Це правильно, Сергію, проте закон треба

тлумачити і розумом і душею, а судження виносити у згоді з совістю». Сергій свято дотримувався цього батьківського заповіту¹⁸.

Він одружився з Ганною Масловою – племінницею власника села Пинязевичі полковника В.П.Маслова. В Малині, де проживала його родина, народилося четверо його дітей: Майя, Сергій, Юрій та Дмитро¹⁹.

Прекрасною художницею і предоброю людиною була дочка Миколи Ілліча Ольга. Брат Микола любив її ніжно та ніколи і ніде не забував, відчував до неї особливу прихильність та довіру. Ольга отримувала від брата чимало корисних та розумних порад: вивчати іноземні мови, не залишати малювання, до якого у неї були здібності, вчитися згідно внутрішніх потреб, не сумувати, не впадати в розпач та виховувати характер.

За спогадами рідних, Ольга була розумною, талановитою дівчиною. Вона отримала чудову освіту, знала мови, відмінно малювала, вчилася на вищих жіночих курсах. Щоб полегшити матеріальне становище родини, давала приватні уроки. Цікавим було коло знайомих Ольги Миклухи: серед них письменник І.С.Тургенєв та сім'я О.Герцена, друг брата князь О.Мещерський²⁰ та ін.

Ольга хворіла на сухоти і рано померла (від дифтериту). Її смерть дуже тяжко переживав Микола. А мама Катерина Семенівна взяла на себе виховання її сина, якого назвали Михайлом, що також носив прізвище Миклухо-Маклай, на себе. Михайло закінчив Київський університет і працював у ньому викладачем²¹.

Брат Миколи Володимир (1853-1905) пов'язав свою долю з морем. Він став капітаном першого рангу, командиром панцерника «Адмірал Ушаков», брав участь у російсько-японській війні. Безстрашний командир панцерника після пошкодження корабля японцями до останньої хвилини самовіддано керував рятуванням екіпажу і героїськи загинув у нерівному бою під Цусімою 19 січня 1905 р., відмовившись здатися в полон японцям²². Його родина залишилася без батька.

Що ж до долі його дітей, слід зазначити, що Дмитро був слабкого здоров'я і «вряд ли выжил во время голода», Юрія з дружиною вбили розбійники в липні 1918 р., Майя (Марія) захворіла туберкульозом і проживала в Ялті²³.

Наймолодший син Катерини Семенівни і Миколи Ілліча – Михайло – був одним з найближчих до Миколи Миколайовича людей не зважаючи на значну різницю у віці. Микола Миколайович справедливо вважав, що хоч він і перебував далеко, проте відіграв свою позитивну роль у формуванні характеру Михайла. Питаннями до молодшого брата, думками, що стосувалися головним чином навчання, виховання кращих людських якостей, наповнені листи до Михайла 70-х рр. XIX ст. «Учись усім мовам, яким лише можеш, згодяться дуже. Не забувай пропозиції моєї – стати гірничим

інженером чи кимось іншим, до чого в тебе є потреба»²⁴.

І дійсно Михайло Миколайович став геологом, досліджував Полісся, працював інженером і був народовольцем, сподвижником Софії Перовської. Перовські і Миклухи були давніми приятелями.

Ставши геологом, Михайло Миколайович брав активну участь у роботі зі створення Російської геологічної бібліотеки. Сім років він працював у Музеї гірничого інституту та Геологічного комітету (нині Всеросійський науково-дослідний інститут геології). Йому належить розвідка і опис знаходження каоліну у Київській губернії (нині Черкаська обл.) в районі м. Умані, без чого виробництво алюмінію неможливе.

1897 р. Михайло Миколайович переселився до Малина. На початку XX ст. він добудував занедбаний маєток князів Щербатових, придбаний матір'ю у селі Гамарня, який став місцем його постійного проживання.

Він став активним членом новоствореного земства, матеріально допомагав жителям Малина, дбав про розвиток освіти.

Дружиною його стала Марія Маслова – дочка полковника В.П.Маслова. Вони мали трьох дітей: Олександра, Серафиму та Миколу, що народилися в Малині²⁵.

Після 1917 р. Михайло Миколайович переїхав до Києва, а в 1923 р. переселився до Петрограда. Тут він відновився на роботі в Геологічному комітеті, де й служив до кінця свого життя, віддав багато сил, щоб випустити в світ твори свого брата Миколи, перший том яких було надруковано у 1923 р.²⁶

Але чи не найбільші випробування і разом з тим успіхи підготувала доля Миколі Миколайовичу Миклусі, який був найактивнішим і найдопитливішим з усіх дітей у своїй родині. Уже через два роки після звільнення його з-під арешту з Петропавлівської фортеці, коли йому було сімнадцять років, Миколу виключають з шостого класу гімназії начебто через «неуспішність». Тоді ж за клопотанням О.К. Толстого з вересня 1863 р. він був зарахований як вільний слухач до Петербурзького університету з правом водночас відвідувати лекції в Медико-хірургічній академії²⁷.

В середині лютого 1864 р. з «ласки» П.О.Валуєва за участь у чергових студентських заворушеннях Миколу Миклуху виключають з Петербурзького університету й Медико-хірургічної академії, причому без права вступу до будь-яких вищих навчальних закладів Росії, оскільки він перебував під таємним наглядом поліції. Валуєв очікував повноліття Миколи, щоб передати його «справу» до суду. Адже до повноліття останньому залишалось всього кілька місяців – йому виповнювалось вісімнадцять років, він ставав осудним і міг бути ув'язненим.

Щоб уникнути арешту і продовжити навчання, Микола за порадою свого одного з найулюбленіших репетиторів В.В.Миклашевського змушений

був залишити родину, Петербург і податись за кордон. Змінивши прізвище Маклуха на давнє прадідівське Миклухо-Маклай, переінакшивши лиш одну букву у першому слові «а» на «о» – Миклухо, Микола оформив закордонний паспорт і у березні 1864 р. благополучно залишив Петербург. Він без пригод дістався до Кишинева, потім до Бухареста, а звідти прибув до Гейдельберга (Німеччина). Нарешті він міг успішно реалізувати свої плани – для Миколи відкрився шлях до навчання і здобуття ґрунтовних знань.

Відчуваючи, що у Миколи був великий потяг до науки, батько заповідав йому: «Я хотів би, Колю, щоб ти керувався надалі ось чим: будь-яка думка в науці важлива й доцільна, якщо від неї напевно можна сподіватися користі у повсякденному житті. Думками людина здатна піти далеко, але й у далечі треба вибирати щось необхідне для загальної користі в житті, бо наука потрібна не самій науці, а завжди – людям»²⁸. По суті ці батькові слова стали його життєвим кредо. М.М. Миклухо-Маклай, долаючи неймовірні труднощі, не відступив від батьківського заповіту і все життя віддав служінню людству.

У Німеччині Миклухо-Маклай два роки слухав лекції на філософському факультеті славнозвісного Гейдельберзького університету, згодом вивчав медицину в Лейпцизі й Ієні. «Серед студентів Ієнського університету він був особою примітною і, на мій погляд, одною з найерудованіших, – згадував швейцарський професор Герман Фоль. – Маючи феноменальну пам'ять і палко прагнучи знань, він зумів у Гейдельберзі за рік скласти екзамени за два факультети, філософський і юридичний, потім у Лейпцигу, також через рік, став завершеним лікарем і приїхав до нас в Ієну, маючи намір учитися знову ж таки на двох факультетах одразу. За два роки він і порівняльною анатомією та зоологією оволодів на рівні магістра кожної з названих наук і міг одержати кафедру, та на всі умовляння відповідав затято «ні»²⁹. Його вабила наука, він був народжений для науки і довів це всім своїм життям і науковою діяльністю в галузі географії, антропології, етнографії, футурології, демографії, наукового гуманізму.

За своє коротке життя (а прожив він лише 42 роки) М.М.Миклухо-Маклай протягом 17 років практично безперервних мандрівок здійснив 10 подорожей на острів Мадейру та Канарські острови в Атлантичному океані, до Марокко, на узбережжя Червоного моря та Малої Азії, до Південної Америки, Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Меланезії та Мікронезії, досліджував фауну Чорного моря біля Одеси та на південному березі Криму³⁰.

В процесі цих наукових подорожей він формувався як вчений, виробляв своє життєве кредо. Експедиція, яка ним задумувалася, мислилася як зоологічна з побіжними дослідженнями з антропології,

етнографії та метеорології. Проте перебування перших 15 місяців серед папуасів Нової Гвінеї привело до того, що він все більше зосереджувався на проблемах антропології, що було пов'язано з пануючою тоді в Європі расистською теорією полігенізму. Дослідження Маклаєм західного узбережжя Нової Гвінеї – берега Папуа-Нової Гвінеї привели до докорінного зламу у його поглядах на роль ученого. Саме тут після глибоких роздумів він приходить до єдино правильного висновку: його справжнє покликання – бути вченим, громадянином, громадським діячем. Він тепер не тільки збирач наукових фактів, а й трибун, палкий захисник знедолених. «Єдина мета мого життя, – зазначає він в щоденнику, – користь і успіх науки й благо людства». Про це засвідчують його меморандум до генерал-губернатора Нідерландської Індії «Про політичне і соціальне становище папуасів берега Папуа-Нової Гвінеї на південно-західному узбережжі Нової Гвінеї», статті «Соціально-політичне становище населення Папуа-Нової Гвінеї в 1874 р.», «Антропологічні нотатки про папуасів Берега Маклая на Новій Гвінеї» та інші, в яких він спростовує теорію полігенізму, доводить, що біологічно всі люди на землі збудовані однаково, що немає ніякої різниці між європейцями і папуасами. Це був нищівний удар по основних постулатах полігенізму.

Говорячи про героїчне і складне життя Миклухо-Маклая як мандрівника і вченого, слід зазначити, що царський уряд не дуже щедро фінансував його діяльність. Тому, не маючи ніяких побіжних заробітків, учений жив і подорожував перші роки здебільшого на кошти своєї родини. По суті, все те, чого домогся Маклай – це заслуга, моральний подвиг усієї родини. Тільки членам родини та ще небагатьом у Росії було відомо, яку мету він поставив перед собою, на довгі роки вирушаючи в подорож. І заради досягнення цієї мети Миклухи витратили всі свої заощадження і постійно віддавали дві третини всіх сімейних прибутків. У всьому собі відмовляючи, вони заробляли гроші для Маклая, але твердо вірили, що працюють для всього людства³¹.

Діти, дружина, мати, яка дедалі більше сліпла, хвора теща були на утриманні в Сергії, і, все-таки, більшу частину свого заробітку він віддавав у сімейний фонд Маклая. Володимир, якого утримував військово-морський флот, залишав собі гроші тільки на дрібні, найбільш необхідні витрати, до того ж кинувши навіть палити. І закоханий у свою наречену, він довго не одружувався тільки тому, щоб більше грошей віддати Миколі для його наукових досліджень.

Приклад Володимира повторили Ольга і Михайло. Тяжко страждаючи від туберкульозу легень, Ольга жодного разу не дозволила собі поїздки на курорт, хоча її картини як художниці користувалися значним попитом і давали їй чималий прибуток.

Однак тягар для однієї сім'ї, як виявилось, був непосильним. Миклухи залізли в неоплатні борги й остаточно розорилися. Проте ніхто з членів родини не жалкував з приводу цього. Їх турбувала лише справа, якій служив Микола – справа людства³².

Передчасна смерть сестри і розорення сім'ї глибоко вразили Миколу Миколайовича. У ці тяжкі дні (1878) його випадково стрів ледь знайомий італійський ботанік Бекарі, який влаштував Маклая в одну з сінгапурських лікарень, заплатив за курс лікування, дав грошей на витрати, коли Маклай вийде з лікарні, і написав в Росію листа до друга останнього князя О.Мещерського. Він писав: «Звістка про розорення сім'ї завдала страшного удару його організму, вже виснаженому втому, безперервними злигоднями і кліматом тих країн, в яких він жив і які при всьому тому ретельно досліджував. Він страждав від цього тим більше, що всі його колекції – антропологічні та інші, малюнки, начерки, словом, усі плоди його пошуків, що зберігаються в ящиках, тепер у руках банкірів і купців... Таким чином, він перебуває в полоні: не має ніяких коштів повернутись до Європи, позбавлений усіх своїх наукових надбань, і не може більше сподіватись на допомогу сім'ї...»

...Треба зробити все, що тільки можна, для його порятунку, щоб зберегти науці таку людину, а батьківщині честь вважати його серед своїх синів...»³³.

Але О.Мещерський не міг допомогти Маклаю, оскільки весь свій статок віддав польським повстанцям. Проте, шукаючи вихід із ситуації, послав телеграму у Париж до І.Тургенева, який надіслав Маклаю до Сінгапура дві тисячі англійських фунтів стерлінгів, що за тодішнім курсом становило майже 14 тис. крб. сріблом, але його там вже не було.

О.Мещерський також звернувся в редакцію газети «Голос» з проханням опублікувати листа Бекарі. До листа було додано коментар редактора Краєвського. Російський істеблішмент поставився байдуже до заклику про допомогу вченому. Проте лист Бекарі й коментарі до нього Краєвського не лишили байдужим російський народ. З усієї Росії в «Голос» почали надходити грошові перекази. Кожен посилав Маклаєві стільки, скільки міг.

По крихті російські люди зібрали для Маклая 4500 крб. і надіслали йому «на ознаку поваги російських людей до гуманітарних ідеалів», котрим він служив «як учений-подвижник з ревністю героїчною»³⁴.

9 квітня 1878 р. надійшов переказ від Російського географічного товариства на 3577 північно-американських доларів.

Нарешті, після зустрічі Маклая з імператором Олександром III (1883) під тиском міжнародної громадськості йому з скарбниці було видано 20 тис. крб. на покриття чергових боргів і дворічне проживання в Австралії³⁵.

З 1878 р. в Австралію (Сідней) перемістився центр його подальшої наукової діяльності. Вчений продовжував займатись антропологією (вивчав місцевих аборигенів), порівняльною анатомією, етнографією, зоологією, створив першу в Австралії морську біологічну станцію, багато писав і, як завжди, був активним політиком.

Зважаючи на всесвітню відомість Маклая і його великі заслуги перед наукою, австралійці обрали його почесним членом Ліннейвського товариства, на базі якого Маклай мріяв створити міжнародний науковий центр з різних галузей природознавства. В Австралії тоді не було своєї Академії наук, воно фактично її заміняло. Його офіційно призначили консультантом Міжнародного науково-дослідного інституту-музею як центру вивчення австралійської фауни, визначивши йому платню на рівні академіка – 1200 фунтів стерлінгів на рік³⁶. Якщо не брати до уваги періодичних субсидій Російського географічного товариства, це була його перша в житті регулярна платня, на яку він міг не тільки безбідно жити, але й здійснювати свої наукові дослідження.

В період свого мандрівного життя, 1884 р., М.Миклухо-Маклай одружився з донькою колишнього прем'єр-міністра Нового Південного Уельсу сера Джона Робертсона, молодою вдовою Маргаритою Еммі³⁷. Йому тоді йшов 38-й рік. Від цього шлюбу у них народилося двоє синів – Олександр-Аллен і Володимир-Нільс, які після смерті батька (1888) разом з матір'ю (вона померла 1936 р.) виїхали з Росії до Австралії. Сини подарували подружжю трьох онуків: Павла Олександровича та Кеннета і Роберта Володимировичів, які проживали в Сідней. Павло працював репортером радіо і телебачення аж до 1981 р., Кеннет – повірним присяжного окружного суду, адвокатом, Роберт – викладачем Сіднейського вчительського коледжу, доктором філософії. 1971 р. вони побували в Малині на Житомирщині, де народився їх дід Маклай і похована бабуся³⁸. В Австралії і понині живуть нащадки Миклухо-Маклая³⁹, які шанують його і бережуть про нього пам'ять.

Станом на квітень 2008 р. в Австралії жили 8 правнуків і 16 праправнуків Миклухо-Маклая⁴⁰.

За іншими даними на 2011 р. в Австралії та за її межами проживало 16 праправнуків Маклая. Кілька з них підтримували зв'язки з українською громадою Австралії⁴¹.

В Україні й Росії залишилися бокові гілки Маклаїв⁴².

За охопленням відвідування малодосліджених і зовсім недосліджених районів Землі мало хто може зрівнятися з Миколою Миклухо-Маклаєм. А відтак це дало підстави багатьом біографам вченого з повним правом писати про нього як про великого мандрівника і вченого, який залишив людству понад 160 наукових праць, виданих англійською, німецькою, французькою, арабською, російською

та іншими мовами народів світу⁴³, більшість яких присвячена антропології та етнографії.

Протягом 1950–1954 рр. було видано шестикнижний п'ятитомник, що ввібрав у себе не тільки праці ученого, але також його біографію і ряд великих статей, в яких аналізувалася його наукова спадщина⁴⁴.

Більш повним виявилось видання його творів, здійснене московським видавництвом «Наука» (1990)⁴⁵.

Проте, ще багато праць Маклая, його статей, нотаток, стенограм публічних виступів і листів розсіяно по всьому світу і зібрати їх – місія нових дослідників.

Подорожі М.Миклухо-Маклая (побував він на всіх материках, крім Антарктиди), його повідомлення про далекі країни і людей, які їх населяли, об'єктивно сприяли підвищенню інтересу громадськості Росії та України до подорожей, мандрівок, поглиблювали прагнення пізнати світ, що лежить в основі туризму, який у той час робив лише перші кроки на шляху до масового організованого туризму.

Головна заслуга Маклая полягала в тому, що він строго науково довів однакову біологічну повноцінність людей усіх націй і рас. Загалом же його заслуги перед наукою і людством надзвичайно різноманітні. Він був одним із зачинателів і творців морської біології та порівняльної анатомії, написав багато праць із зоології, зоогеографії і фізичної географії, які і нині не втратили своєї цінності, вперше передбачив створення синтетичних продуктів харчування і принципову можливість злиття тваринної і рослинної клітин, висунув гіпотезу про природу землетрусів та ін.

Широтою охоплення наукових проблем у різних напрямках людських знань і успішним їх вирішенням цей учений-енциклопедист наближається, за справедливим визначенням М.І.Вавілова, всевітньо відомого вченого, рангом до Ломоносова. Він сприймав його як найвидатнішого вченого, котрий здійснив, насамперед, звичайно, грандіозний переворот в науці про людину, всю значущість якого нам належить ще усвідомити⁴⁶.

Оцінюючи заслуги М.М.Миклухо-Маклая перед людством, адмірал К.М.Посьєт ще за його життя (1882) писав: «Мине час, і жертви, що їх приносить добродій Миклухо-Маклай заради науки і людинолюбства, засяють ще однією зорею в сузір'ї гуманістичних знань... Слід пам'ятати, що слава, здобута для вітчизни розумом і добротою, возвеличує її не менше від слави ратної, а дією своєю на умі і серця людей перевищує ону»⁴⁶.

Таким чином, повернення Україні імен великих діячів, митців і вчених, «привласнених» іншими культурами, серед яких славний рід Миклух, заслуговує на особливу увагу. Їх імена золотими літерами вписані в аннали світової науки і культури. Наш святій обов'язок знати свою історію, шанувати і пам'ятати своїх вітчизняних світочів, гордитись ними з покоління в покоління.

¹ Івшина Л. «Тотем» українців – Свобода! // «Українці, які змінили світ...». Маршрут №1. – 2013. – С.27.

² Карпенко-Бесараб О. Світ, який збудував Маклай / Україна молода. – 2011. – 15-16 лип. – С.18-19.

³ Білецький Б., Коцур А. Народжений для науки (До 160-річчя від дня народження М.Миклухо-Маклая) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип.18. – Тернопіль: Астон, 2006. – С.61-66; Миклухо-Маклай М.М.Мандрівка на Нову Гвінею (Щоденник). – К.: Веселка, 1965. – 308 с.; Влад М. Маклай повертається в Україну // Україна. -1988. – № 18. – С.14-15,18; Іванченко О. Дорогами Маклая. – К.: Молодь, 1987. – 366 с.; Мурзаев А.М. Географические наблюдения Н.Н.Миклухо-Маклая (К 150-летию со дня рождения) // Известия РАН. Серия Геогр. – 1996. – № 3. – С.110-115; Костриця М.Ю., Тимошенко В.І. Миклухо-Маклай і Україна // М.М.Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Матеріали Міжнарод. науково-красназничої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого – енциклопедиста (29-30 верес. 2011 р., м.Малин). – Вип.46 – Житомир, 2011. – С.12-23; Миклухо-Маклай Н.Н. Собрание соч.: В 6-ти т. – М.:Наука, 1990 та ін.

⁴ Романчук О. Відомі і невідомі // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Збірник нарисів / Упоряд. І передм. О.К.Романчука. – Львів: Меморіал, 1992. – С.9; Іванченко О. Вказана праця. – С. 33–37.

⁵ Марценюк С.П., Пиріг П.В. Миклухо-Маклай. – К.: Знання, 1990. – С. 9-10.

⁶ Іванченко О. Дорогами Маклая. – С. 33.

⁷ Бойчук М. Лицар гуманізму: Українське коріння Миклухо-Маклая // День. – 2005. – 10 верес. – С. 8.

⁸ Романчук О. Вказана праця. – С. 3

⁹ Іванченко О. Вказана праця. – С. 33.

¹⁰ Бойчук М. Вказана праця. – С. 8.

¹¹ Голубченко П.Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К.: Дніпро, 1993. – 447 с.; Штепа П. Московство. – Львів, 1996. – 390 с.

¹² Голубченко П. Вказана праця. – С. 204.

¹³ Марценюк С.П., Пиріг П.В. Вказана праця. – С. 4.

¹⁴ Там само. – С. 4-5.

¹⁵ Іванченко О. Вказана праця. – С. 37.

¹⁶ Там само. – С. 133-134

¹⁷ Костриця М.Ю., Тимошенко В.І., М.М. Миклухо-Маклай і Україна // М.М.Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-красназничої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста (29-30 верес. 2011р., м. Малин). – С. 20.

¹⁸ Іванченко О. Вказана праця. – С. 37.

¹⁹ Костриця М.Ю., Тимошенко В.І. Вказана праця. – С. 22.

²⁰ Розвадовська І.Т. Три музи Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая // М.М.Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-красназничої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста (29-30 верес. 2011р., м. Малин). – С. 145.

²¹ Костриця М.Ю., Тимошенко В.І. Вказана праця. – С. 22.

²² Мицик Ю.М. Дещо про рідню М.М.Миклухо-Маклая // М.М.Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-красназничої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста (29-30 верес. 2011р., м. Малин). – Вип.46. – С. 44-45.

²³ Костриця М.Ю., Тимошенко В.І. Вказана праця. – С. 45.

²⁴

²⁵ Там само. – С. 20-21.

²⁶ Там само. – С. 21-22.

²⁷ Там само. – С. 22.

²⁸ Іванченко О. Вказана праця. – С. 133-13.

²⁹ Там само. – С. 37.

³⁰ Там само. – С. 155.

³¹ Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ, 1994. – Т.4. – С. 1530.

³² Іванченко О. Названа праця. – С. 133.

³³ Там само. – С. 333-334.

³⁴ Там само. – С. 334.

³⁵ Там само. – С. 338, 339.

³⁶ Там само. – С. 336, 337.

³⁷ Там само. – С. 349. Зубанич Ф. Маклай, внук Маклая... // Голос України. – 1991. – 26 верес. – С. 12-13.

³⁸ Там само. – С. 12.

³⁹ Іванченко О. Вказана праця. – С. 327.

⁴⁰ Лукуц Ю.М. Микола Миклухо-Маклай – видатний мандрівник українського походження // М.М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста Карпенко-Бесараб О. Вказана праця – С. 6. (29-30 верес. 2011р., м. Малин). – С. 105.

⁴¹ Тютюнник Є., Шпак В. «Каарам Тамо» – людина з Місяця// Уряд. кур'єр. – 2001. – 16 лип. – С. 19.

⁴² Лукуц Ю.М. Вказана праця. – С. 105.

⁴³ Килимник Ю. За що світу варто сказати спасибі українцям // День. – 2010. – 28 квіт. – С. 6.

⁴⁴ Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание соч.: В 5-ти кн. – М.: Наука, 1990.

⁴⁵ Влад М. Вказана праця – С. 18.

⁴⁶ Іванченко О. Вказана праця. – С. 7.

Борис БИЛЕЦКИЙ, Ольга ХИТРОВА (Черновцы)

СЕМЕЙСТВО МАКЛАЕВ И УКРАИНА

(к 125-летию со дня смерти
Н.Н.Миклухо-Маклая)

В статье анализируется происхождение рода Миклух, его социальное положение и место в общественной жизни страны, его вклад в развитие науки и деятельность в интересах человечества.

Ключевые слова: Украина, казацкое происхождение, родословная, наследники, родная земля, родительское завещание, служение народу.

Borys BILETSKYI, Olga HYTROVA (Chernivtsi)

THE MAKLAIS AND UKRAINE

(Dedicated to the 125th-Anniversary from the Day
of M.M.Myklukho-Maklai's Death)

The article highlights the Myklukhs' background, their genealogical tree, their social status and their place in the social life of the country. Their considerable contribution in the science development and activities for the humanity sake is of great value and importance.

Key terms: Ukraine, Cossack background, genealogy, descendants, native land, Father's will, serving to people.

УДК 94 (477.851.87):69 «XIX-XX»

Володимир КЛАПЧУК
(Івано-Франківськ)

БУДІВЕЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО **ГУЦУЛЬЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ** **ТРЕТИНИ ХХ ст.**

У статті наводиться статистична інформація про загальний стан справ у будівельній галузі господарювання, географія її поширення, динаміка та проблеми розвитку.

Ключові слова: Гуцульщина, бляхарі, будівничі, каменярі, малярі, склярі.

Будівельні галузі господарювання розвивались на Гуцульщині впродовж багатьох століть. Це пов'язувалось з наявністю тут великих покладів будівельних матеріалів – каменю, піску, глини, вапняку тощо. Незважаючи на велике зацікавлення дослідників проблемами ремісництва Гуцульщини, комплексної праці, яка б базувалася не тільки на описі самих технологій та особливостей виробництва, але й на статистичних даних, немає. Це й послужило аргументом для написання цієї статті, де відображено загальну картину розвитку будівельної галузі господарювання та житлового будівництва на Гуцульщині впродовж тривалого часу.

Дослідженнями окремих аспектів особливостей, поширення та специфіки будівельних галузей господарства Гуцульщини займалися українські та зарубіжні дослідники – Г. Горинь, Я. Грендиш та О. Никорак¹, В. Грабовецький², В. і М. Клапчуки³, І. Могитич⁴, В. Шухевич⁵, В. Сариуш-Залескі⁶ та ін. Для підготовки статті використано дані статистичних довідників⁷ та оригінальні матеріали автора.

Поштовх до розвитку ремесел на Гуцульщині (Косівський, Надвірнянський, Печеніжинський повіти) дав потужний їх розквіт у Східній Галичині у першій половині XIX ст. Наприкінці 1870-х рр., коли відбувалася економічна криза, дещо зменшилася хода розвитку ремесел, в т.ч. і будівельних⁸. На межі століть незначна кількість населення Гуцульщини була зайнята на 127 промислових підприємствах (Косівський повіт – 48, Надвірнянський – 70, Печеніжинський – 9), серед яких 28,3 % належали до будівельної галузі⁹ (табл. 1).

У першому десятилітті XX ст.¹⁰ кількість будівельних підприємств та зайнятих на них робітників дещо зросла (насамперед, за рахунок утворення малих підприємств, де працювало 2–3 робітники) (табл. 2).

При цьому досить сумнівним виглядає статистична картина по Косівському повіту, де зафіксовано велику кількість ремісничих підприємств при незначній кількості працівників. Крім того, ці показники надто значні у порівнянні з промислово краще розвинутим Надвірнянським повітом, а кількість робітників приблизно однакові. Думається, тут враховувалася кількість мешканців, що зай-